

Koraljka Posavec

Filozofski fakultet, Zagreb

UDK 371.13(497.5)“18/1918”

37-05 Cuvaj, A.

Primljeno: 2004. godine

Izvorni znanstveni članak

POVIJESNI PREGLED DOPRINOSA ANTUNA CUAJA PEDAGOŠKOJ IZOBRAZBI UČITELJA

Slika poželjnog učitelja i njegova izobrazba mijenjaju se, još od antičkog doba, zajedno s odgojnim idealom. Postojeća građa i radovi pokazuju da je riječ o vrlo zanimljivoj i složenoj tematici, kojoj se može pristupiti s različitih motrišta.

U Hrvatskoj se već više od 135 godina tvrdi kako takvih radova gotovo uopće nema. Komparacijom s njemačkom poviješću pedagogije i školstva ovaj rad to nastoji opovrgnuti.

Rad se usredotočuje na prosudbu Građe za povijest školstva kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas Antuna Cuvaja, koju u stranoj periodici već početkom 20. stoljeća smatraju pravom enciklopedijom školstva.

Na temelju analize sadržaja čak 7.186 paginiranih stranica “Građe”, pokazuje se da je više od jedne četvrtine teksta vezano uz izobrazbu učitelja. Potvrđuje se postavka kako je riječ o djelu koje daje cjelovit povijesni pregled njenog razvoja: obuhvaća gotovo trinaest stoljeća i opisuje različite segmente učiteljske izobrazbe (autorica ih analizira kroz nekoliko jedinica sadržaja).

Ključne riječi: Cuvaj, Antun, povijest pedagogije, izobrazba učitelja, povijest školstva, Hrvatska, 19. st. do 1918. godine

1. Izobrazba učitelja – povijesni osvrt

Povijesno gledano, još od antičkog doba, zajedno s odgojnim idealom i ciljem obrazovanja, uvijek se isticala (i mijenjala) i slika idealnog učitelja. Bez obzira koji se pristup povijesno-pedagoškim istraživanjima koristi¹ – uvijek se, makar posredno, pojavljuje pitanje (načina/oblika, opsega i sadržaja) izobrazbe učitelja.

¹ Herwig Blankertz piše o četiri temeljna pristupa: *duhovno-znanstvenom* usmjerenom na povijest pedagoškog mišljenja; *institucionalno-povijesnom* koji se bavi institucijama; *povijesno-problematiskom* usredotočenom na probleme i *epohalno-strukturalnom* u čijem su žarištu društvene strukture sa svojim vrijednosnim sustavima (Blankertz, 1992). Kao i drugi autori (usp. Gross, 1996) upozorava kako ti pristupi nisu jednoznačni.

Prije pojave prvih profesionalnih učitelja *sofista*, u Homerovo vrijeme, učitelj je *pjesnik – narodni pjevač*: osoba čija su djela svojevrsni sublimat cjelokupnog tadašnjeg znanja.²

Ni Platon, kojemu je odgoj temeljna pretpostavka idealne države³, ne piše kakvu izobrazbu treba imati učitelj; posredno ipak pokazuje da je ona osobito važna. Prosuđuje kako najstrašniji nije potpuno neznanje, već ako se “*stekne veliko iskustvo i mnogo štošta nauči, ali pod lošim vodstvom.*” (Platon, 1990: 245-246). Dužnost učitelja povjerava najmudrijima – filozofima. Dvadesetdva stoljeća kasnije, učitelja-filozofa opisuje i Johann Gottlieb Fichte.

O učitelju – *govorniku* pišu Isokrates, Cicero i Quintilianus koji ističe kako je važno “*usvojiti najbolje nastavne principe*” (Kvintilijan, 1963: 126); traži se što “*obrazovaniji učitelj, savršeniji metodičar.*” (Kvintilijan, 1963: 127).

Dugo tijekom srednjeg vijeka učitelji su svećenici i redovnici – osobe s tada najboljom izobrazbom. Porastom broja i vrsta škola, raste i broj (nerijetko loše izobraženih, pa i priučenih) učitelja svjetovnjaka. U izvorima iz toga vremena nalazimo tek ponešto o učiteljima; o njihovom (ne)obrazovanju i manje. Živopisni prikazi srednjovjekovnih učitelja, često u obliku britke satire, u djelima humanista oslikavaju ispraznu pedanteriju i verbalizam skolastičara. Slično, ali devetnaest stoljeća nakon Platona, zaključuju da bi učenicima “*bolje bilo ništa ne učiti nego učiti takve knjige s takvim učiteljima, jer je njihovo znanje samo glupost i njihova mudrost tek naklapanje.*” (Rabelais, 1996: 56)⁴.

Djela istih autora donose i učiteljski ideal novog doba. U (ne)skladu s Nietzscheovim pomalo fatalističkim shvaćanjem povijesti kao vječnog vraćanja istog, treba podsjetiti da je “*cilj humanističko-literarnog obrazovanja govorništvo, elokvencija, spojena s mudrošću i krepošću*” (Tkalčić, 1939: 13); u suštini, nakon trinaest stoljeća obnovljen Quintilianusov ideal. Taj *učitelj – literat* (usp. Böhm, 2000: 334), svojevrsni *homo universalis*⁵ široke je i svestrane izobrazbe, ali i vješt metodičar; traže ga svi tadašnji autori. Philipp Melanchton, kao vrlo uspješan pisac školskih knjiga i sveučilišni profesor prozvan *učiteljem Njemačke*⁶, u *Saksonskoj školskoj osnovi* (1529.) navodi kako učitelj mora imati “*veliko iskustvo i osobitu vještinu; da pak to dobije, treba da se dugo i od mladosti uči.*” (Štiglić, 1893: 101). Juan Luis Vives pišući *O predavanju*

² Komentirajući to, Albert Bazala navodi da je pjesma “*vrelo vjere i nauke, knjiga mudrosti i pobožnosti*” (Bazala, 1906: 67). Usp. i Böhm, 2000: 334.

³ Platon piše kako upravo odgoj određuje hoće li čovjek postati “*najsličniji božanstvu i najpitomiji*” ili “*svojim divljaštvom nadmašuje sva ostala bića na zemlji*” (Platon, 1990: 182). Za njegovu Državu Rousseau kaže: “*To je najljepša razprava ob uzgoju, što je igda bila napisana.*” (Rousseau, 1887: 11). Slično i A. Bazala: “*Država Platonova nije država zakona, nego država uzgoja.*” (Bazala, 1906: 240).

⁴ Dva stoljeća kasnije, John Locke piše da zbog učitelja djeca “*Glavu pune hrpom tričarija, na kojih većinu redovito ne će za svoga života nikada više ni pomisliti.*” (Locke, 1890: 110).

⁵ U istom značenju spominju se: *pansofist, Alleswisser, Polyhistor* (Štiglić, 1893.; Basariček, 1916.; Blankertz, 1992.; Böhm, 2000.).

⁶ Njegova je i latinska gramatika tiskana više od pedeset puta i korištena preko dva stoljeća. Navodi se da su njegova predavanja na sveučilištima u Marburgu i Königsbergu pratila i po tri tisuće (!) slušatelja iz cijele Europe (Štiglić, 1893.; Basariček, 1916.; Böhm, 2000.).

nauka ili obučavanju kršćanskom (1531.) za učitelja traži: vrlo dobru izobrazbu, pokušni rok, učiteljski ispit i učiteljske sastanke (usp. Štiglić, 1893.; Basariček, 1916.; Böhm, 2000.).

Prosvjetiteljstvom potaknuta, rastuća institucionalizacija izobrazbe rezultirala je i razvojem novih, organiziranih oblika izobrazbe učitelja. U njemačkom gradu Gothi 1642. godine donesen je prvi zakonski akt o obveznom pohađanju škole, utemeljeno njemačko pučko školstvo, a Andreas Reyher – u suglasju s idejama Wolfganga Ratkea – tiska prvi *Schulmethodus*. Ratke utječe i na J. A. Komenskog, a on o tome piše u uvodu *Velike didaktike* (1657.), koju, ističući potrebu dobrih metodičara i metodičkih knjiga, namjenjuje izobrazbi učitelja “*među kojima većina nije ni malo bila upućena u umjetnost obučavanja*” (Komensky, 1900: 34). U *Velikoj didaktici* opisani metodički i sadržajni realizam, ostvaren je u Gothi i otvaranjem prvog *učiteljskog seminara*, 1698. godine (usp. Blankertz, 1992: 39).

Dalekosežan je i utjecaj reformatora pučkog školstva Austrije i carstva, Johannesa Ignaza von Felbigera: piše *Opći školski red* (tzv. *Allgemeine Schulordnung* od 6. 12. 1774.) koji, uz ostalo, propisuje obvezu i instituciju u kojoj će se provoditi izobrazba učitelja⁷, te način poučavanja. Njegova knjiga – *Methodenbuch*⁸ (1775.) – objavljivana je u više izdanja i, kao najvažniji izvor metodičkih sadržaja, dugo vremena korištena za pedagošku izobrazbu učitelja.

Od tada, razvoj institucija učiteljske izobrazbe sve je brži: od učiteljskih seminara u dvo- i trogodišnje preparandije, zatim četvoro- pa i petogodišnje učiteljske škole, sve do učiteljskih akademija – više i visokoškolske razine.

Za povijesna istraživanja to znači iznimno veliku količinu raznovrsne građe o institucijama i/ili osobama koje su utjecale na izobrazbu učitelja. Čak i analiza usmjerena isključivo na povijest pedagoškog mišljenja ili na onaj segment društvenog ethosa koji utječe na sliku idealnog učitelja (posredno i na izobrazbu), pokazala bi svojevrsnu diverzifikaciju građe i rezultata istraživanja. Umjesto jedne općeprihvaćene slike idealnog učitelja i jasnih (iako široko postavljenih) odrednica njegove izobrazbe⁹, postoji njih nekoliko.

2. Hrvatska povijest pedagogije i školstva do 1918. godine

Polaznu postavku suvremenih istraživača društvenih znanosti – o važnosti i nužnosti istraživanja povijesti (usp. Tuchman, 1994.) – utemeljitelj hrvatske pedagogije Stjepan Basariček naglašava 120 godina ranije: “*Kao što je kod svake druge znanosti – tako je i kod pedagogije proučavanje historije osobito važno.*” (Centralni odbor obćih

⁷ Tri godine ranije, u Beču je već otvorena tzv. normalna (uzorna) škola u okviru koje se odvijala i izobrazba budućih učitelja.

⁸ Pod naslovom *Methodus*, 1796. godine preveden je na hrvatski jezik i svojevrsni je prvi udžbenik za pedagogiju na našem jeziku.

⁹ Primjer učitelja pansofista kod Komenskog i drugih autora tog razdoblja, o kojem elaboriraju sve već spomenute povijesti pedagogije (bilješka br. 5).

hrv. učit. skupština, 1874: 46). Tih godina započinje “najplodonosnije razdoblje hrvatske pedagogije” (usp. Dumbović, 1999: 85), u kojem je ona utemeljena kao znanost (usp. Dumbović, 1984)¹⁰ i kao sveučilišni predmet i studij (usp. Posavec, 1998).¹¹

Iako je povijest pedagogije utemeljio 1881. godine,¹² Stjepan Basariček već 1869. našoj pedagogijskoj literaturi zamjera nedostatak povijesno-pedagoških radova¹³. Ocjene o njihovoj oskudnosti i fragmentarnosti, te o nepoznavanju vlastitog povijesnog iskustva, ponavljaju se tijekom slijedećih 127 godina (usp. Tićak, 1880; Mužić, 1976; Ogrizović, 1976; Dumbović, 1997).

Hrvatska se pedagogija, osobito do 1918., razvijala pod znatnim utjecajem njemačke. Odatle pretpostavka kako će se hipoteza o oskudnosti povijesno-pedagoških radova provjeriti, ukoliko se utvrdi korespondiraju li u tom razdoblju radovi hrvatske povijesti pedagogije s radovima njemačkih autora. To bi pretpostavljalo opsežnu i složenu studiju, čak i ako bi se usporedba ograničila na nekoliko osnovnih parametara.

Preliminarna analiza pokazuje da je, od sredine 19. stoljeća kada počinje kontinuirano objavljivanje pedagoških radova hrvatskih autora do 1918. godine, tiskan značajan broj priloga povijesti pedagogije. Uz trinaest studija, brojni su radovi (različitog opsega i tematike) objavljeni u nekom od četrdesetak tada objavljivanih naslova pedagoške periodike (usp. Batinić, 1999). Samo u *Napretku* publicirano je oko 200 povijesno-pedagoških priloga (usp. Klobučar, 1909). Značajan broj svih tih priloga (kao izvor i uzor, ili u nekom drugom značenju) navodi nekog/neke od trinaestorice pedagoga o čijim se radovima eksplicira u studijama koje se bave razvojem njemačke povijesti pedagogije (Göttler, 1921.; Röhrs, 1973.; Blankertz, 1992.) i tako potvrđuje njemački utjecaj na hrvatsku pedagogiju.

Iste tri studije kao prilog povijesti njemačkog školstva izdvajaju djelo Friedricha Paulsena *Geschichte des gelehrten Unterrichts auf den deutschen Schulen und Universitäten vom Ausgang des Mittelalters bis zur Gegenwart* (1885.). Taj povijesni pregled razvoja njemačkog srednjo- i visokoškolskog obrazovanja, na 797 stranica teksta (29 poglavlja podijeljenih u 3 knjige) obuhvaća razdoblje od 1500. do 1882. godine.¹⁴ Obrađuje: gimnazije i sveučilišta; viteške akademije; izobrazbu učitelja; djelovanje njemačkih pedagoga (Paulsen, 1885.). Ovo djelo profesora filozofije i pedagogije na sveučilištu u Berlinu smatra se, do danas, nenadmašenim prilogom¹⁵ povijesti njemačke pedagogije i školstva (Böhm, 2000: 411).

¹⁰ Objavljene su četiri knjige S. Basaričeka (svaka namijenjena jednoj pedagogijskoj disciplini): općoj pedagogiji (1876.), povijesti pedagogije (1881.), didaktici (1882.) i metodici (1884.).

¹¹ U zimskom semestru akad. god. 1876./77. na Mudroslovnom su fakultetu po prvi put kolegiji *Pedagogija* i *Vježbe pedagoške za kandidate* (ukupno pet sati tjedno!). Godine 1894. ravnatelj zagrebačke učiteljske škole Gjuro Arnold imenovan je prvim profesorom pedagogije na Mudroslovnom fakultetu. *Pedagogijski seminar* za buduće srednjoškolske profesore kontinuirano se (pet sati tjedno) drži od zimskog semestra 1896./97. godine.

¹² Knjigom *Pedagogija. IV. dio: poviest pedagogije*.

¹³ U članku *Što je bio pedagog?* piše: “Naša pedagoška književnost do sada se veoma malo obazirala na historiju pedagogije... U svemu imamo samo dva članka o historiji školstva...” (Basariček, 1869: 177)

¹⁴ U četvrtom poglavlju treće knjige piše o nastavnom planu pruskih realnih škola, izdanom 1882. godine (Paulsen, 1885: 752).

Priloge povijesti hrvatske pedagogije i, osobito, školstva nalazio, osim u periodici, u većini od trinaest povijesnopedagoških studija objavljenih do 1918. godine. Uz Basaričekovu *Povijest pedagogije* (1881.), izdvajaju se: Novotny, 1867.; Tićak, 1880.; Kirin, 1886.; Štiglić, 1893.; Turić, 1904. i Cuvaj, 1907.-1910. i 1910.-1913. Opsegom i cjelovitošću posebno je značajna Cuvajeva *Građa za povijest školstva kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*. I-V i I-XI (dalje u tekstu "*Građa*"), sa 7.186 paginiranih stranica (Cuvaj, 1910.-1913.), koja je podjednako prilog povijesti pedagogije i školstva (usp. Posavec, 2001.).

Usporede li se samo ta dva najveća priloga razvoju nacionalne povijesti pedagogije i školstva – Paulsen, 1885. i Cuvajeva "*Građa*" (Cuvaj, 1910A do Cuvaj, 1913D) – rad hrvatskog autora u višestrukoj je prednosti.¹⁶ Zajedno s ostalim značajnijim priložima publiciranim nakon Basaričekove *Povijesti pedagogije*, za hrvatsku povijest pedagogije pokazuje (kao i za školstvo) "*povoljni nesrazmjer razvijenosti i postignuća u odnosu na uvijek teške okolnosti*" (Dumbović, 1997; 71). Stvarni doprinos "*Građe*" samo jednom segmentu hrvatske povijesti pedagogije i školstva – pregledu razvoja izobrazbe učitelja – pokazat će analiza koja slijedi.

3. Cuvajeva "*Građa za povijest školstva kraljevina Hrvatske i Slavonije*"

3.1. *Nastanak, ustroj i karakteristike*

U *Predgovoru k prvome izdanju* (1907.) Cuvaj navodi kako mu je neposredni poticaj za tiskanje "*Građe*" ocjena jednog dnevnog lista¹⁷ da, usprkos velikoj potrebi, ne postoji ni pokušaj stvaranja povijesti hrvatskoga školstva. Djelo je stvarao, "*Izučavajući izvatke iz svih "Spomenica" naših škola; pribirajući građu, koja je o prošlosti tih škola dosada izišla tiskom; pabirkajući po službenim spisima starijih vremena i novijeg doba te listajući mnoge godišnjake najrazličitijih časopisa*" (Cuvaj, 1910A: III). Precizira kako je podatke prikupljao petnaest godina i zaključuje da će mogući uspjeh biti "*zasluga ogromnog broja pomagača sviju struka i zvanja*." (Cuvaj, 1910A: IV).

Tadašnju namjeru da nastavi rad na "*Građi*" potvrđuje nepune tri godine kasnije (1910.)¹⁸, izdajući prvi i drugi svezak drugog izdanja. Taj Predgovor započinje pregledom kratkih prikaza i ocjena "*Građe*" objavljenih u 36 različitih listova (iz Hrvatske, Slovenije, Austrije, Češke, Srbije). Naglašava kako je, na zahtjev nakladnika¹⁹, dao u tisak to drugo izdanje koje je "*u gdječem promijenio, a u mnogome dopunio*", zbog

¹⁵ Paulsenovu je knjigu dopunio (i proširio na razdoblje od 1450. do 1914. godine), pa u dva sveska (1919. i 1921.) s ukupno 1.450 stranica teksta izdao dr. Rudolf Lehmann.

¹⁶ Nešto manje od četiri stoljeća njemačkih škola njihov, do danas nenadmašeni (prema Böhm, 2000.), prilog obrađuje na 797 stranica teksta. O trinaest stoljeća hrvatskog (pučkoga) školstva Cuvaj piše na 7.186 paginiranih stranica (Cuvaj, 1910A do Cuvaj, 1913D).

¹⁷ Kao izvor navodi članak *Kroatien im XIX. Jahrhundert*, objavljen 1900., u 4. broju lista *Agramer Tagblatt* (Cuvaj, 1910A: I).

¹⁸ Predgovor prvog izdanja završava 17. lipnja 1907. (Cuvaj, 1910A: VI), a onaj kojim čitatelje uvodi u drugo izdanje potpisuje "na novu godinu 1910." (Cuvaj, 1910A: XIII).

čega “*prva knjiga ponarasila opsegom u tolikoj mjeri, da sam je morao preudesiti u dva sveska...*” (Cuvaj, 1910A: XIII).

Tijekom sedam godina objavio je ukupno 16 knjiga u dva izdanja – prvo u pet knjiga (1907.-1912.) i drugo u jedanaest (1910.-1913.). Nakon izmjena i dopuna, svaka knjiga prvog izdanja podijeljena je i objavljena u dvije knjige drugog izdanja (druga knjiga u čak tri). Porastao je broj stranica (od 5.444 do 7.186), broj životopisa (od 493 do 759), kao i broj slika (od 423 do 633) u drugom izdanju (Posavec, 2001.).

U naslovu “*Građe*” istaknute vremenske odrednice – od najstarijih vremena do danas – Cuvaj u potpunosti poštuje: prvu knjigu započinje razdobljem doseljavanja Hrvata²⁰ (7. stoljeće), a jedanaestu (izdana krajem 1913.) završava događajima iz listopada 1913. godine.²¹ Njegovo nastojanje da bude što aktualniji potvrđuje i podatak da je gotovo 50% “*Građe*” posvetio vremenu u kojem i sam djeluje (od 1876. dalje). Uz neprijepornu piščevu nemogućnost posve objektivnog izbora i interpretacije građe prema kojoj nema povijesnog odmak (usp. Gross, 1996.), to ipak svjedoči o njegovoj želji da potakne buduća istraživanja povijesti hrvatskog školstva olakšavši im traganje za vrelima.²²

Podaci koji slijede (sve prema Posavec, 2001.) odnose se na 11 knjiga drugog izdanja, koje je znatnije dopunjeno i danas (najčešće) jedino dostupno (pozivi većine kasnijih i/ili gotovo svih sadašnjih autora odnose se na drugo izdanje).

Prikupljenu građu o trinaest stoljeća hrvatskog školstva autor je, *prema kronološkom kriteriju*, podijelio u 23 poglavlja. Prvih 12 poglavlja odnosi se na razdoblje od 7. stoljeća do početka vladavine Franje Josipa I., 1848. godine (car je u vrijeme objavljivanja “*Građe*” još na vlasti!). Unutar njih, daljnju podjelu vezuje uz vladavinu 19 kraljeva i careva. Dva različita mjerila koristi u podjeli sljedećih sedam poglavlja: u njih pet periodizacija je vođena promjenama u upravi zemlje; zatim slijede dva poglavlja posvećena prvom (1874.) i drugom (1888.) hrvatskom školskom zakonu. Na kraju, četiri su poglavlja koja se bave razdobljem primjene 2. školskog zakona:

- obasižu 25-godišnju vladavinu šest banova (do S. Cuvaja), donose programe hrvatskih političkih stranaka i saborske rasprave o školama i učiteljstvu (čak 816 stranica!) – u 8. knjizi (Cuvaj, 1913A),
- daju podatke o zabavištima i pučkim školama – u 9. knjizi (Cuvaj, 1913B),

¹⁹ Cuvaj navodi da je cjelokupna naklada rasprodana za manje od godinu dana, a usprkos tome, narudžbe i nadalje pristižu.

²⁰ Početak prvog poglavlja je kratki prikaz *Škole prije dolaska Hrvata* - opisuje crkvene škole tog vremena, ali “*Gdje su ti svećenici učili čitati i pisati, nije poznato, jer nema tragova, da su u ovim krajevima postojale bilo kakve škole*” (Cuvaj, 1910A: 3). Slijedi legenda o doseljenu Hrvata iz Bijele Hrvatske, sa zaključkom da se Vuga “*može smatrati za prvu prosvjetiteljicu hrvatskoga naroda*” (Cuvaj, 1910A: 7), jer je dala saizdati samostan sv. Marije kod Trogira, u kojem su djevojčice iz cijele Hrvatske učile čitati i pisati.

²¹ Na temelju članka iz Narodnih novina piše o novoimenovanom predstojniku Vladinog odjela za bogoštovje i nastavu dr. Stjepanu Tropschu, 27.10.1913.

²² U *Predgovoru k prvome izdanju* i naglašava da je njegovo djelo “*Građa za onoga pisca, koji će se odlučiti da napiše pravu, potpunu i svestranu povijest našega školstva*” (Cuvaj, 1910A: III).

- opisuju različite odgojne, obrazovne, znanstvene i kulturne ustanove, navode novinske članke o školstvu i daju popis knjiga objavljenih do 1912. godine – u 10. knjizi (Cuvaj, 1913C),
- navode književne priloge o učiteljima; časopise za mladež i periodiku za učitelje; oslikavaju prosvjetna društva i zaklade – u 11. knjizi (Cuvaj, 1913D).

Koristi i *prostorni kriterij* u prvih 13 poglavlja (razdoblje do 1888. godine), jer je teritorij Kraljevina Hrvatske i Slavonije do 1881. godine (školstvo do 1888.) bio podijeljen u dvije upravno-pravno razdvojene jedinice. Osnovicu čini građa prikupljena “u nekadašnjem starom provincijalu”, a upotpunjuje ju ona iz povijesti školstva “bivše vojničke Krajine” (Cuvaj, 1910A: IV). Unutar toga, izdvaja školstvo Srba, jer se ono kontinuirano (i u vrijeme izdavanja “Građa”) razvija prema posebnim uredbama.

Uvažavajući činjenicu da je “Građa” razdijeljena kombinacijom različitih kriterija, analizom je utvrđeno 2.368 sadržajnih jedinica usklađenih s Cuvajevom koncepcijom slaganja kriterija podjele.

Podrobno je analiziran i abecedni registar na kraju 11. knjige (Cuvaj, 1913D), što je pokazalo da “Građa” obrađuje više od 8.990 različitih pojmova (osoba, institucija, spisa...).

Dosljedno provodeći svoju namjeru da djelo oblikuje kao svojevrsni vodič ili pregled izvora i literature za buduća istraživanja, od predgovora prvog izdanja dalje, označava “Vrela, iz kojih sam crpao podatke za ovo djelo...” (Cuvaj, 1910A: V). Iako često ne daje potpuni bibliografski podatak, sređivanjem i analizom utvrđeno je kako “Građa” koristi više od 2.350 bibliografskih jedinica. Značajan dio su članci iz različitih dnevnih listova i periodike. Najčešće su objavljeni u Gajevim *Novinama hrvatsko-slavonsko-dalmatinskim*, *Narodnim novinama* i drugim listovima.²³ Od stručnih časopisa izdvajaju se *Vjesnik kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljskog arhiva*, *Rad jugoslavenske akademije*, *Hrvatsko pravo*, *Šumarski list*, *Gospodarski list*. Među pedagoškom periodikom najčešći je *Napredak*, zatim *Školski prijatelj*, ali i drugi.²⁴ Od knjiga, osobito često koristi više od 50 svezaka Wurzbachovog biografskog leksikona (objavljivan je u Beču, od 1856. godine dalje). Tu su i tiskana godišnja izvješća različitih škola²⁵, ali i arhivska građa. U njoj se izdvajaju rukopisi²⁶ za koje, na žalost, ne navodi uvijek gdje se nalaze.²⁷ Ovako iznimno brojni i raznoliki izvori mogu poslužiti kao polazište za različita istraživanja povijesti pedagogije i školstva i, osobito, za izradu hrvatske pedagojske bibliografije koje još uvijek nema.

Podaci potvrđuju kako je “Građa” po svim analiziranim parametrima (broju stranica, obrađenih pojmova, korištenim bibliografskim jedinicama...) najopsežniji

²³ To su još: *Obzor*, *Agrarmer Tagblatt*, *Hrvatska*, *Katolički list*.

²⁴ Korištena pedagoška periodika uključuje i *Školu*, *Nastavni vjesnik*, *Kršćansku školu* i *Hrvatski učiteljski dom*.

²⁵ Primjerice, *Erstes Program des K. K. Katolische Staats-Obergymnasiums zu Vinkovce*, Wien, 1854.

²⁶ Najstariji rukopis je Herovićev *Methodus Joseph Michaelis Herovich Conser. Die 19. Juny Anno 1797*.

²⁷ Ilustrativan je primjer njegov opis djelovanja (radova) nadučitelja Ivana Pintera, za kojeg navodi: “U zbirci starih pedagoških spisa pok. Janka Tomića vidio sam dva pedagoška rukopisa koji potječu od njega.” (Cuvaj, 1911A: 186).

prilog povijesti pedagogije i školstva u Hrvatskoj. Koliko je velik/upotrebljiv prilog, pokazuju radovi u kojima je korištena i, još više, sadržajna analiza svih jedanaest knjiga "Građa".

3.2. "Građa" kao izvor u kasnijim radovima

Već tijekom sedam godina objavljivanja "Građe" (1907.-1913.) o njoj je izašlo više od 90 prikaza i ocjena u domaćim i stranim listovima; sve su vrlo pozitivne. Tako se u članku *Književni rad hrvatskog školskog nadzornika*, objavljenom 27. listopada 1907. u praškom listu *Učiteljske novine* navodi kako je to "najveće djelo o hrvatskom školstvu", podsjeća da "Mi Česi nemamo dosad valjane povijesti češkog školstva" i zaključuje pitanjem "Hoće li češko školstvo igda dočekati svoga Cuvaja?" (sve prema prijevodu, priloženom uz prijepis originala, u Arhivu HŠM: 14, 4/2, br. 36).

U razdoblju od kraja pedesetih do sedamdesetih godina 20. stoljeća, ocjene Cuvajevog djelovanja gotovo u potpunosti su negativne. Tek jedan od tih radova za "Građu" navodi kako je riječ o djelu posebne vrijednosti i konstatira: "Svakako je velika šteta, što se rad na "Građi" nije nastavio" (Franković, 1958., 265). Uslijedilo je duže razdoblje bez priloga o A. Cuvaju, a u (povijesno) pedagoškim se radovima "Građa" rijetko navodila kao jedan od značajnijih izvora. Kako se i danas o vrijednosti nekog djela (djelomično) prosuđuje i prema tome koliko se autora (i u kojoj mjeri) na njega poziva, ovdje se analizom odabranih radova utvrđuje koliko često njihovi autori u bilješkama navode "Građu" kao izvor.

Prvo djelo nastalo pod utjecajem (a velikim djelom i na temelju) "Građe" objavljeno je već 1910. godine – *Prilozi za kulturnu povijest hrvatskog svećenstva. Rad svećenstva na školskom prosvjetnom polju* (Plevnjak, 1910.). Na početku knjige pisac konstatira kako je, po izlasku prve knjige "Građe" (1907.), vidio "po prviput sistematski poređanu građu, iz koje se vidilo, koliko su svećenici hrvatski učinili za školu." (Plevnjak, 1910: VII). Autor ne navodi bilješke, pa djelo nije moguće posebno analizirati. Ipak sam Plevnjak kaže: "Da je knjiga izašla ovakva ide ponajprije hvala velem. g. Antuna Cuvaja... koji mi je blagohotno dopustio upotrebu knjige, ustupio mi pače i materijal koji je imao u uporabi, a nije tiskan." (Plevnjak, 1910: VII).

Za daljnju analizu odabrana su dva rada, koji su često korišten i navođen izvor u povijesno-pedagoškim i, još više, u povijesnom dijelu ostalih pedagoških radova.

Najstarija i najčešće korištena je *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj* (Franković, 1958.). Sadržaj djela razdijeljen je kronološki, u deset dijelova, a vremenskom razdoblju obuhvaćenom u "Građi" (do 1913. godine) odgovara prvih sedam dijelova. Analiza je pokazala kako se u 21,39% (izuzmemo li sadržaje o Istri i Dalmaciji, o kojima Cuvaj ne piše, čak 37,38%) bilježaka ovo djelo poziva na "Građu". Kako *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj* u velikoj mjeri koristi "Građu" kao izvor, može se pretpostaviti da i radovi kasnijih autora (pozivajući se na *Povijest školstva* urednika D. Frankovića) znatno više polaze od "Građe" no što je to iz njihovih navoda vidljivo.

Sljedeći analizirani rad je *Sto godina rada Hrvatskoga pedagoško-književnog zbora i učiteljstva u Hrvatskoj 1871.-1971.*, urednika D. Frankovića, M. Ogrizovića i D. Pazmana. Broj poziva na "Građu" varira po poglavljima od 11% do 25% ukupnog

broja bilježaka. Kako je i ovo djelo korišteno u radovima kasnijih autora, potvrđuje se pretpostavka o “*Građi*” kao često korištenom izvoru i/ili polazištu povijesno-pedagoških radova.

Analizom je, pored pedagoških, obuhvaćeno i djelo povjesničara: *Hrvatska historografija do 1918. godine* (Antoljak, 1992.). Ona ima 61 bilješku u kojoj se autor poziva na “*Građu*”; u najvećem se dijelu odnose na biografske podatke o određenim osobama. Na taj se način potvrđuje vrijednost životopisa koje je Cuvaj u “*Građi*” sakupio. Bez izdvajanja drugih radova, može se zaključiti kako je “*Građa*” - zahvaljujući opsežnosti i raznolikosti obrađenih pojmova, ali i izvora na koje upućuje – prestala biti tek najvoluminozniji i često korišten prilog povijesti pedagogije i školstva. Pokazuje se kao mogući izvor i/ili polazište za građu u prilogima za kulturnu povijest Hrvatske.

3.3. Analiza sadržaja “*Građe*”

Doprinos “*Građe*” razvoju hrvatske povijesti pedagogije i školstva, bez obzira na prethodno pokazanu opsežnost i čestu korištenost u (ne samo) pedagoškim radovima povijesnog karaktera, moguće je utvrditi isključivo analizom njezinog sadržaja. Tako se može otkloniti pretpostavka kako je, u skladu s njenim punim naslovom, “*Građa*” prilog povijesti školstva, ali ne i povijesti pedagogije.

Zbog toga je “*Građa*” analizirana dvjema odvojenim jedinicama sadržaja – *povijest pedagogije* i *povijest školstva* – od kojih je svaka raščlanjena na desetak reprezentativnih kategorija. Analiza je provedena kao sastavni dio prosudbe cjelovitog doprinosa Antuna Cuvaja razvoju hrvatske pedagogije i školstva (usp. Posavec, 2001.), što je uključivalo i 38 njegovih (po opsegu i karakteru različitih) naslova objavljenih prije “*Građe*” (do 1907.).²⁸ Stoga su u analizu uvedene i dodatne jedinice sadržaja²⁹, što je omogućilo i izdvojenu analizu onog dijela sadržaja “*Građe*” koji se bavi izobrazbom učitelja. U ovom radu ta se analiza raščlanjuje kako bi se precizno, po segmentima/kategorijama, utvrdio Cuvajev doprinos povijesnom pregledu razvoja učiteljske izobrazbe kao dijela povijesti pedagogije i školstva.

Analizom sadržaja obuhvaćeno je svih jedanaest knjiga “*Građe*” - ukupno 2.368 jedinica analize teksta (“članaka”) ili 6.638 stranica. Utvrđeno je da se prilozi za *povijest pedagogije* nalaze u 72,93% teksta koji je kroz devet odabranih kategorija³⁰ pokazao kako je “upotrebljiv” i za sva buduća povijesno-pedagoška istraživanja – neovisno o njihovoj usmjerenosti (usp. Posavec, 2001.). Kako je povijesna građa specifična – svaki novi podatak predstavlja određen prilog – ovdje se, za razliku od uobičajenih analiza sadržaja, gotovo u svakoj jedinici analize (“članku”) javio veći broj katego-

²⁸ Udžbenici A. Cuvaja (uglavnom *Računice za pučke škole*), koji su kontinuirano objavljivani od 1889. do 1928. godine, nisu posebno analizirani.

²⁹ Analiza je provedena pomoću sedam jedinica sadržaja (uz navedene, još: *predškolska pedagogija*, *radni odgoj*, *metodike*, *obrazovanje učitelja*, *socijalni status učitelja*) s ukupno 45 kategorija. Cjelokupna analiza i rezultati prezentirani su u: Posavec, 2001.

³⁰ Jedinica sadržaja *povijest pedagogije* raščlanjena je u devet kategorija: odgojna područja; sadržaji u odgoju i obrazovanju; odgojne i odgojno-obrazovne institucije; zakoni; obrazovanje žena; metode; nagrade i kazne; slijepi, gluhoonijemi i zapušteni; pedagozi. (usp. Posavec, 2001: 94).

rija. To djelomično “preklapanje” jedinica sadržaja objašnjava zašto je, istovremeno s priložima (jedinicom sadržaja) za povijest pedagogije, čak 61,54% teksta vezano uz (jedinicu sadržaja) povijest škola/škولstva. Budući da se vrijednost povijesnih podataka ionako ne može prosuditi njihovim kvantificiranjem, navedene brojčane podatke treba shvatiti samo kao ilustraciju/potkrjepljenje doprinosa “*Grade*” pojedinim pedagogijskim disciplinama – ovdje povijesti pedagogije i školstva.

Komparacija rezultata analize za različite jedinice sadržaja (primjerice: povijest pedagogije, školstva, itd.) pokazala je kako, bez obzira na fenomen koji zahvaća, “*Grada*” u njegovoj razradi uvijek ima jednake karakteristike:

- iako se kronološki slijed djelomično prekida³¹, za svaku (analiziranu) pojavu Cuvaj daje povijesni pregled cjelokupnog razvoja – od prvih početaka (najstarijeg dostupnog podatka) do vremena objavljivanja “*Grade*”,
- nastoji prikazati različite aspekte iste pojave – od prvih tragova u najstarijim izvorima, preko institucija, zakonske regulative, saborskih rasprava do novinskih članaka i knjiga koje o toj pojavi pišu,
- iznosi sve raspoložive podatke, upozorava ako oni nisu dostupni/sačuvani, ili postoje različiti podaci o istom (nastoji navesti izvore).

3.3.1. “*Grada*” o izobrazbi učitelja

Već od početka prve knjige – posvećenog školama prije dolaska Hrvata – govori se i o učiteljima. O njima se u “*Gradi*” piše na najrazličitije načine: od crtica koje ih tek spominju³² do (opsežnijih) životopisa pojedinih učitelja³³; izdvajajući crkveno školstvo, navode se i dobro obrazovani učitelji-svećenici i redovnici; spominju se polupismeni i siromašni priučeni učitelji³⁴; opisuju različiti tečajevi i učiteljske škole; pobrajaju učiteljska društva i zadruge; prenose saborske rasprave i izdvajaju dijelovi programa političkih stranaka koji govore o učiteljima; navode se knjige i časopisi za učitelje; prenosi kako o učiteljima pišu pjesme i priče, a kako njihovu izobrazbu i položaj određuju propisi i zakoni.

Posredno ili izravno, veliki dio tih priloga govori o izobrazbi učitelja. Nalazimo ih u četvrtini sadržaja cijele “*Grade*”, odnosno, u svih jedanaest knjiga. Iako se čak 80% odnosi na razdoblje od sredine 19. stoljeća, kada su otvorene prve institucije za izobrazbu učitelja (40% na doba u kojem i sam Cuvaj djeluje), prvi su prilozi vezani

³¹ Razlog svojevrsnog diskontinuiteta je već objašnjena podjela na dva upravna područja (do 1881.): Provincijal i Vojnu krajinu, te (povremeno) izdvajanje Srba, Židova i Evangelika.

³² Iz niza kanoničkih vizitacija Cuvaj izdvaja dijelove o učiteljima: u Rečici, 1704.: “Učitelj *Juraj Maurović*, baš onda nije imao nijednoga đaka.” (Cuvaj, 1910A: 269); za Belec, 1664. “Učitelj *Pavao Gliucharich* (Ključarić) imao je samo tri učenika, koje je učio čitati i pisati. Bio je ujedno i zvonar” (Cuvaj, 1910A: 266).

³³ U trećoj knjizi, na primjer, Cuvaj opširno piše o Mijatu Stojanoviću – o životu, školovanju, učiteljskom radu i o velikom broju njegovih radova (Cuvaj, 1910C: 138).

³⁴ Pišući o stanju pučkog školstva uoči donošenja propisa “*Ratio Educationis*” 1806., na primjeru modruško-riječke županije navodi: “...većinom su djecu obučavali orguljaši, koji su samo uzgred vršili učiteljsku službu, te nijesu imali nikakvoga znanja”, a u mnogim su mjestima “...nešto pismeni ljudi, a ponajviše propali zanatlije kao brijači, krojači, kovači, čizmari, sakupljali djecu...” (Cuvaj, 1910B: 191).

uz vrijeme u kojem se škole tek počinju otvarati.³⁵ Postoje i velike sadržajne razlike: značajan dio ih je posvećen institucionalnoj izobrazbi (36%) i usavršavanju (24%) učitelja; drugi pišu o tečajevima, putovanjima, saborskim raspravama, časopisima. Gotovo u svakoj knjizi nalazimo većinu tih sadržaja, što potvrđuje kako se intenzivno i na različite načine nastojalo oko izobrazbe učitelja. Zajednička, izdvojena analiza svih tih priloga (neovisno o knjigama u kojima su ipak “rascjepkani” i različito zastupljeni³⁶) pokazuje pregled razvoja učiteljske izobrazbe. U vremenskom slijedu, to znači: od pojave prvih učitelja vrlo različitog znanja (i sposobnosti), preko začetaka (predinstitucionalnih oblika) izobrazbe do sve razvijenijih učiteljskih škola i programa stručnog usavršavanja; sve to popraćeno knjigama i časopisima namijenjenim učiteljima. Paralelno, moguće je pratiti nastojanja vladara, svećenstva, učitelja, političkih stranaka, pa i Sabora da se propiše i regulira način izobrazbe učitelja – od prvih prijedloga do školskih zakona. Kako je izobrazba u stvarnosti izgledala, zanimljive primjere donose životopisi pojedinih učitelja.

Je li povijesni pregled izobrazbe učitelja u “*Građi*” uistinu cjelovit, pokazat će analiza po kategorijama usklađenim s pojedinim etapama i/ili segmentima razvoja te izobrazbe.

3.3.1.1. Učitelji prije pokretanja (predinstitucionalne) učiteljske izobrazbe

Prvi prilozi pokazuju iznimno velike razlike u izobrazbi crkvenih i svjetovnih učitelja. Na samom početku, u trećem prilogu prve knjige – *Škole za Karla Velikoga* – Cuvaj navodi kako se već u 8. stoljeću za svećenike (prve učitelje) nastojalo “*da se valjano naobraze*” (Cuvaj, 1910A: 9). Nadalje, piše o učiteljima u benediktinskim samostanskim školama – svećenicima “*koji su morali posjedovati i znanje skopčano s tim zvanjem*” (Cuvaj, 1910A: 149). Kako su bili vješti učitelji, svjedoči i podatak da je 1372. godine Karlo IV. pozvao hrvatske benediktince u emanski samostan “*da bi naučili svoju češku braću crkvenome jeziku i liturgiji slavenskoj*” (Cuvaj, 1910: 15). Za 14. stoljeće izdvaja zagrebačkog biskupa Augustina Kažotića koji je brinuo za što bolju izobrazbu svećenstva³⁷, kako bi ono poučavalo mladež. U zagrebačkoj sjemenišnoj školi, navodi dalje, u 15. su stoljeću poučavali kanonici magistri, među kojima je “*bilo, koji bijahu “decretorum doctores” koji su se te časti dostali učeći se na kojem sveučilištu u Italiji*”³⁸ (Cuvaj, 1910A: 139). U 16. stoljeću učitelje svećenike, piše Cuvaj, može se naći i na javnim pučkim školama (Laslovo, 1525.) – to su svršeni bogoslovi

³⁵ Spominju se učitelji – svećenici krajem 8. stoljeća (u doba Karla Velikog) i benediktinci, od 9. stoljeća dalje.

³⁶ Najmanje je priloga (iako po ukupnom broju stranica najviše) u osmoj knjizi; bave se saborskim sjednicama i programima političkih stranaka (Cuvaj, 1913A). Najbrojniji su u šestoj knjizi, u razdoblju donošenja prvog školskog zakona i odnose se na učiteljske škole i stručno usavršavanje koje taj zakon uređuje (Cuvaj, 1911A).

³⁷ U bogoslovne škole koje je, po svojem dolasku u Zagreb (1303.) uredio, Kažotić za učitelje postavlja Kanonike (Cuvaj, 1910A: 91).

³⁸ Nešto kasnije piše kako se iz bilježaka sačuvanih u spisima tih kanonika može zaključiti da su završili “*teologiju u Rimu, crkveno pravo u Padovi, a medicinu u Salernu*” (Cuvaj, 1910A: 156).

koji će tek nakon trogodišnjeg učiteljevanja i položenog dušobrižničkog ispita postati župnicima (Cuvaj, 1910A: 151).

Potpuno drugačiju sliku pružaju prilozi o svjetovnim učiteljima. Prvi – o gradskim školama u 10. i 11. stoljeću³⁹ – naglašava kako pomoćnici učitelja u svjetovnim školama *“nijesu bili bolji ni obrazovaniji od onih u župnim školama. Bile su to propalice, ljudi surovi, nesposobni za drugi posao...”* (Cuvaj, 1910A: 57). I prilog o gradskim školama pisan na temelju dvaju naslova o Zagrebu i zagrebačkom arhiđakonatu do 16. stoljeća (autori Tkalčić i Barlé), objašnjava kako je *“Uspjeh u tim školama bio prema sposobnosti učitelja vrlo različan. Svaki je dakle učitelj radio kako mu se sviđjelo, ili kako je mislio, da će biti najbolje”* (Cuvaj, 1910A: 108).

Najzornije o svjetovnim učiteljima na seoskim školama – od kojih mnogi, ističe Cuvaj, nisu znali dobro čitati i/ili pisati – piše prenoseći pojedina izvješća kanoničkih vizitacija iz druge polovice 17. stoljeća. Uz nekoliko izuzetaka⁴⁰, u rijetkim župama koje imaju učitelja, on je često nedostatne izobrazbe/znanja. Tako vizitator Matej Moghorich 1683. piše kako je Rudus Thomas Terchkar, učitelj u Jaski, *“slab u naucima”* (Cuvaj, 1910A: 268); za Rečicu sljedeće godine navodi: *“Učitelja nije bilo, ali je bio nekakav đak, koji je ministrirao i koji bi bio mogao učiti dečke ako bi došli u školu”* (Cuvaj, 1910A: 268). I puno stoljeće kasnije vizitatori slično izvješćuju, a najdrastičniji je primjer iz Varaždinskih Toplica: učitelj Žiga Šimunaj se sakrio, pa je arhiđakon Škrba naredio da ga se otpusti; pet godina kasnije zatječe ga drugi vizitator (arhiđakon Matija Petrović) i također zapovijeda njegovo otpuštanje zbog neznanja i lošeg načina poučavanja (Cuvaj, 1910A: 370).

* * *

Ni srpske narodne škole, kakva je bila u Plaškom u Ogulinskoj pukovniji, nemaju najbolje učitelje: vladika Danilo Jakšić oko 1770. godine za učitelje postavlja mlađe ljude *“koji ni sami nijesu potpuno vješti bili čitanju i pisanju ćirilice”* (Cuvaj, 1910A: 546). To u svojem pismu potvrđuje i vrhovni školski upravitelj Nestorović, koji kaže: *“Za učitelje uzimahu ljude iz raznih staleža, jer se od nji tražilo samo da znadu čitati i pisati.”* (Cuvaj, 1910A: 550).

Čak i početkom 19. stoljeća, piše Cuvaj, nisu nestali učitelji nedostatne izobrazbe, koji su djecu poučavali samo u *“čitanju i pisanju, a vrlo rijetko u računanju”* (Cuvaj, 1910B: 191). U Modruško-riječkoj županiji ti *“tobožnji učitelji”* bili su zanatlije, se-ljaci, isluženi časnici, krojači, pa i *“gospoštijski pandur”* (Cuvaj, 1910B: 192). Kako bi se loše stanje promijenilo⁴¹, navodi on, carskom se naredbom 1812. godine omogućuje

³⁹ Prenosi objašnjenje dr. Franje Račkog kako se Constantinus magister i magister Gregorius grammaticus, koji se spominju u Zadru (10. i 11. stoljeće), mogu smatrati svjetovnim učiteljima, jer se uz njihova imena ne pojavljuje ni jedan naslov svećeničkog staleža (koji se nikada ne izostavlja).

⁴⁰ Piše: o učitelju-svećeniku Nikoli Fabijančiću (u Krapini, 1665.) *“koji je svršio logiku”* (Cuvaj, 1910A: 265), te da je u Sv. Ivanu Žabno 1669. učitelj Pavao Ožegović *“philosophus absolutus”* (Cuvaj, 1910A: 273).

⁴¹ Prenosi podatak o samo dva mladića osposobljena za učiteljsko zvanje, 1808. godine (Cuvaj, 1910B: 237).

islужenim vojnicima da se osposobe i polažu ispit za učitelja. Tako pomalo nestaju “*tako zvani učitelji od nevolje (Nothlehrer)*” i počinje bolja izobrazba učitelja (Cuvaj, 1910C: 230).

3.3.1.2. Predinstitucionalni oblici izobrazbe učitelja

Druga, dvostruko veća skupina priloga, odnosi se na prve posebno organizirane oblike izobrazbe, koji još ne predstavljaju prave (institucionalizirane) učiteljske škole.

Prvi se spominje “*preparandijski tečaj*” uz gradsku dječjačku i djevojačku školu, smješten u “*“Popov turen”, koji se nalazi na Vrazovu šetalištu u Zagrebu*” (Cuvaj, 1910A: 248), što ga je obnovio i otvorio kraljevski protonotar Ivan pl. Zakmardi, 1651. godine.

Slijedi opsežniji prilog (18 str.) posvećen nastanku i karakteristikama *Općeg školskog reda (Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal – Haupt – und Trivialschulen in sämtlichen kais. königl. Erblanden vom 6. Dezember 1774)*, kojim se – uz uređenje normalnih, glavnih i trivijalnih škola⁴² – propisuje i način izobrazbe učitelja. Tako se na normalnim školama mora “*skrbiti i za učiteljski podmladak*”⁴³ (Cuvaj, 1910A: 414), a taj zadatak imaju i veće, bolje uređene glavne škole (kao uzorne). Učiteljima se propisuje i “*novi način poučavanja iz pet dijelova*”⁴⁴ s naputkom za svaki pojedini predmet; nastaje *Methodenbuch* – prvi metodički priručnik za učitelje (Cuvaj, 1910A: 415). *Methodenbuch* (1775.), tiskan na hrvatskom jeziku 1796. kao *Methodus*, iako prvi cjeloviti, nije najraniji metodički priručnik za hrvatske učitelje. Mijo Šilobod – Bolšić još 1758. objavljuje svoju “*Arithmetiku Horvatszku*” za koju Cuvaj, u prilogu o piscu i knjizi, kaže “*da to nije samo zgojlna računica, nego baš i metodika*”⁴⁵ (Cuvaj, 1910A: 389). Cuvaj naglašava kako je normalna škola u Beču otvorena već 2. siječnja 1771. godine, a njen osnutak je “*dobro djelovao i na školstvo Hrvatske i Slavonije. Iz Primorja poslana su dva učitelja u Beč, da se upoznadu s temeljnim pravilima obučavanja*” (Cuvaj, 1910A: 408). U drugoj knjizi “*Građe*” navodi zanimljiv podatak: punih pet godina ranije je kod nas već postajala “*normalna škola, koja je u Slunju osnovana god. 1765.*” (Cuvaj, 1910B: 486). Ipak, kako još nije bilo dovoljno domaćih učitelja, u Bjelovaru Pijaristi 1775. godine drže *pripravni tečaj za učitelje* (Cuvaj, 1910A: 536).

⁴² Zemaljska školska komisija (osnovana u svibnju 1770.) još je 1773. izradila svojevrstu opću osnovu za sve škole, kojom se tražilo “*da se izda istovjetan, potpun, praktičan i trajan školski red*”, ali i “*da se za to priberu nužni učitelji*” (Cuvaj, 1910A: 412).

Opći školski red propisuje: otvaranje trivijalne škole u svakom mjestu gdje je župna crkva, glavne škole u svakom okružju, preporučuje osnivanje posebnih djevojačkih škola i naređuje otvaranje normalne škole u sjedištu svake školske komisije.

⁴³ Cuvaj prenosi i propisani *Učevni red za normalne škole sa četiri učitelja i jednim kateketom gdje su četiri školske sobe, koji u Razdiobi predmeta, u kojima se poučava mladež normalnih škola* propisuje: “*ravnatelj poučava preparande 11 sati u sedmici*” (Cuvaj, 1910A: 422).

⁴⁴ To uključuje: skupno poučavanje, skupno čitanje, slovanu metodu, napisivanje, upotrebu tabela i katehiziranje (Cuvaj, 1910A: 415).

⁴⁵ Metodika, “*jer počevši od prve do posljednje strane svaku stvar tumači poput učitelja u školi i uza svako tumačenje je primjer.*” (Cuvaj, 1910A: 389). Nekoliko primjera – sa str. 92., 215. i 132. (redom, kako ih je označio Cuvaj) – prenosi u “*Građi*” (usp. Cuvaj, 1910A: 389-392).

O osnutku glavne narodne (primarne) škole u Zagrebu (3. rujna 1776.), odvajanjem “*najnižeg razreda zagrebačke arhigimnazije tzv. “parva classis”*”, piše: “*Tu školu uz redovite učenike polazili oni mladići, koji su se namjeravali dati na učiteljsko zvanje*” (Cuvaj, 1910A: 465). Tako je nastala prva (iako ne posebno i isključivo tome posvećena) institucija za izobrazbu učitelja u Hrvatskoj (usp. Dumbović, 1992.).

Iz *Općeg školskog i naučnog sustava za Ugarsko kraljevstvo i njemu pridružene strane (Ratio educationis, od 22. kolovoza 1777.)*, prenosi dijelove vezane uz različite vrste pučkih škola. Tako ravnatelji normalne škole, prema čl. 49. – precizira Cuvaj – moraju “*kandidate učiteljske upućivati, kako valja obučavati mladež, kako s njom postupati, kako se sastavljaju katalozi, skrižaljke i drugo ovome nalik*” (Cuvaj, 1910A: 455). Kako je zbog toga napredovala izobrazba učitelja, pokazuje primjerom iz kaničnice vizitacije u požeškoj župi 1780., u čijem se izvješću spominje i pučki učitelj osposobljen u Zagrebu.⁴⁶

Budući da je krajiškim školama i dalje nedostajalo dobrih učitelja, oni obrazovani na normalnoj školi u Beču imenovani su nadučiteljima, zaduženima za izobrazbu budućih učitelja. Stoga se i dalje održavaju pripravnici tečajevi, kao u Bjelovaru i Karlovcu. Vezano uz to, Cuvaj donosi u Beču izdani naputak (1778.), iz kojeg se može doznati: “*obučavatelj neka dva sata na dan upotrijebi za obučavanje preparanda; najprije neka im se predlože tiskani napuci; kad preparandi dobiju knjige; odmah treba da ih obučavatelj upozna sa pet dijelova načina obučavanja po uputi knjige “Kern des Methodenbuches”*; prelazi se na stvari za učenje ili na obučne predmete; najznatnije, sastoji se u ispitivanju... *da se preparandi vježbaju u tom*”. (Cuvaj, 1910A: 526–527). Nadalje, upozorava kako je 1780. učiteljima trivijalnih škola naređeno da sposobne dječake postave za svoje pomoćnike. Takvi bi učenici postali “školski praktikanti, od praktikanata bi postali preparandi, a od preparanda učitelji na trivijalci” (Cuvaj, 1910A: 529). Eventualni neuspjeh, navodi Cuvaj, kažnjavao se: preparandi zatvorom, a učitelj koji ih nije dobro pripremao otpuštanjem.

Iz desetogodišnje vladavine cara Josipa II. izdvaja preparandijalne tečajeve, objašnjavajući kako su preparandi postajali učiteljima⁴⁷, ali i naglašava da izobrazba učitelja (odlukom cara) nije bila uvjetovana pohađanjem učiteljske (točnije: normalne) škole.⁴⁸

Za prerađeni *Opći školski i naučni sustav (Ratio educationis iz 1806. godine)* donosi sve bitne odredbe, pa je vidljivo kako se učiteljskim kandidatima (i dalje na normalnim školama) propisuje *upoznavanje metodike* (Cuvaj, 1910B: 205), a piše i o

⁴⁶ Prema izvješću, Ludi magister nationalis scholae Antun Mihaly bio je “*Ispitan i potvrđen u metodi obučavanja u Zagrebu*”. (Cuvaj, 1910A: 463).

⁴⁷ Preparande (buduće učitelje narodnih škola) je, tijekom jednog polugodišta (pet mjeseci), podučavao mjesni ravnatelj – svakodnevno, po četiri sata: “*učevnoj metodi, njemačkoj slovnici, pravopisu, krasnopisu i računstvu teoretički i praktički*”. (Cuvaj, 1910B: 37). Slijedio bi ispit iz navedenih predmeta, pred školskim nadzornikom narodnih škola.

⁴⁸ Prenosi, prema zapisniku naukovne komisije zagrebačkoga literarnoga okružja (1. lipnja 1785.), carevu odluku kako budući učitelji mogu metodu proučavanja učiti na svakoj redovnoj gradskoj školi, a na normalnoj samo polagati ispit (Cuvaj, 1910B: 70).

izobrazbi učiteljica.⁴⁹ Posljedice (strože odredbe vezane uz izobrazbu učitelja) pokazuje i otpisom kr. namjesničkoga vijeća (19. prosinca 1820.) – svjedodžba osposobnica se, bez izuzetaka, dobivala tek nakon položenih ispita: iz vjeronauka pred katehetom, iz “*orguljanja*” i “*gojenja svilaca*” (Cuvaj, 1910B: 291).

Koje su predmete pripravnici slušali, doznajemo iz učiteljskih svjedodžbi, pohranjenih u najstarijem službenom spisu iz preparandijalnog arhiva, tzv. “*Protocollu*”.⁵⁰ Prva – svjedodžba jednog učitelja trivijalki (od 9. ožujka 1842.) – navodi: “*Nauk Kerstjansko-Katolički, Naukorednost, Hranoslovje Svilnih Červov i Sadjoslovje Murvih, Pismotvornost, Slovicu Ilirsku, Računstvo, Čitanje Horvatsko s Razglabanjem, Nemačko čitanje i Latinsko, Lepopisanje Latinskimi i Nemačkimi pismeni, Igranje na Orgulah, Pevanje Pesmi Cerkvenih*” (Cuvaj, 1910C: 192). Cuvaj naglašava kako je te godine izdano 9, a do kraja 1847. godine 107 učiteljskih svjedodžbi.

Krajiške su škole do 1805. godine uređene posebnim kodeksom (*Politische Verfassung der deutschen Schulen in den k.k. deutschen Erbstaaten ili Schucodex* od 11. kolovoza 1805.). Cuvaj prenosi sva glavna načela, pa tako i ona o pedagoškim tečajevima: šestomjesečnom za učitelje glavnih škola (na normalnim školama) i tromjesečnom za učitelje trivijalki; svjedodžba za učitelja trivijalke morala se nakon jedne godine (navršenih 20 godina života) potvrditi drugim ispitom (Cuvaj, 1910B: 461). Za pedagošku izobrazbu učitelja važan je podatak da od 23. travnja 1824. u karlovačkom franjevačkom samostanu ravnatelj pučkih škola drži *predavanja iz pedagogike* (Cuvaj, 1910B: 320).

Ovu skupinu priloga završava stanjem u učiteljskoj izobrazbi nakon donošenja uredbe *Sustav početnih učionica u Ugarskoj (Systhema scholarum elementarium in Hungaria*, od 16. srpnja 1845.). Na temelju nje su otvorene prve institucije namijenjene isključivo izobrazbi učitelja⁵¹, no *produžni učiteljski tečajevi* postoje još nekoliko godina. Cuvaj ih navodi: osmotjedni tečaj u Krapini (1852. i 1854.), dvomjesečni produžni tečaj za nepovlaštene učitelje pučkih škola u Varaždinu (1853.). Prenosi naredbu za održavanje Varaždinskog tečaja: učiteljima se daje najnužnije “*iz znanosti odhranjenja, podučavanja i držanja škole*” (Cuvaj, 1910D: 182).

Za izobrazbu krajiških učitelja tečajevi postoje i duže. Od 1851. godine otvaraju se jednogodišnji učiteljski tečajevi koji prerastaju u dvogodišnje (Rakovac 1854.; Bjelovar, 1859.). Pedagoški predmeti na njima su “*katehetika, nauk o gnojidbi i obuci, te specijalna metodika*” (Cuvaj, 1910D: 345). Tromjesečni pedagoški tečajevi za izobrazbu pučkih učitelja prestaju, naglašava Cuvaj, tek 1863. godine (Cuvaj, 1910D: 346).

3.3.1.3. Institucionalna izobrazba učitelja

Nastanku i razvoju institucija za izobrazbu učitelja posvećen je najveći broj priloga – gotovo 40%. Oni obuhvaćaju različite prijedloge za pokretanje i (pre)ustroj

⁴⁹ U okviru odredbi za djevojačke škole, propisuje se: “...imat će se kod kraljevskih akademija ustrojiti javni zavodi takva kroja, gdje će se djevojke određene za uzgoj drugih djevojaka, vježbati u znanju i pripravljanju za obučavanje” (Cuvaj, 1910B: 207).

⁵⁰ *Protocollum super approbatis Praeparandis* nastao je 1842. godine.

⁵¹ Djevojačko učiteljište (1848.) i Učiteljna učiona zagrebačka (1849.).

učiteljskih škola⁵², propise, naredbe, zakone, saborske rasprave, različite *Osnove za uređenje* (statute), *Osnove podučavanja* (planove i programe) učiteljskih škola za pojedine školske godine, svjedodžbe i mnogo drugih sadržaja.

Iz prvog je priloga vidljivo da su punih osam godina prije donošenja uredbe na temelju koje su osnovane prve učiteljske škole, već postojali zahtjevi za njihovo otvaranje. Jedan od prijedloga koje prenosi – *Osnova za podignuće seoskih škola* varaždinskog profesora Antuna Rožića (1837.) – u članku 5. traži da se “*prava učiteljskih škola (praeparandium) otvori, valja da se učitelji zagrebački i to glavni učitelji (classis civilis magister), učitelj glazbe i učitelj risanja na to pozovu*”. (Cuvaj, 1910C: 24).

Prenosi cijeli *Sustav početnih učionica (Systhema scholarum elementarium, 1845.)*, u čijim se završnim odredbama⁵³ (čl. 84.) ističe kako su učitelji i podučitelji “*dužni, da najprije svrše u pripravnničkim zavodima s dobrim uspjehom dvogodišnji tečaj*” (Cuvaj, 1910C: 146).

Precizira kako je osnutak dvogodišnjeg zagrebačkog učiteljšta dopustio kralj Ferdinand V. “*prev. rješenjem, proglašenim otpisom kr. namjesništva od 12. siječnja 1847. br. 814.*” (Cuvaj, 1910C: 196). U istom prilogu piše o profesorima novoustrojene (1849.) škole i navodi pedagoške predmete na učiteljštu: “*katehetiku, pedagogiju, teoretičku metodologiju, specijalnu metodiku*” (Cuvaj, 1910C: 196-197).

Donosi neusvojeni prijedlog saborskog odbora koji je po svojim zahtjevima znatno ispred vremena. *Osnova temeljnih pravila javnoga obučavanja za Hrvatsku i Slavoniju*, nastala u vrijeme kada su tek osnivane dvogodišnje učiteljske škole⁵⁴, traži da izobrazba na preparandijalnom zavodu traje tri godine (Cuvaj, 1910C: 353).

Izvješćuje kako je *Učiteljna učionica zagrebačka* s predavanjima započela 16. studenoga 1849. i naglašava kako “*Naukovne osnove, po kojoj se u početku predavalo, ne mogosmo naći.*” (Cuvaj, 1910C: 438).

Propisuje šezdesetak naredbi zemaljske školske oblasti (od 1852. do 1860.), pa tako i one vezane uz preparandije. Među njima i *Naredbu c. k. ministarstva bogoštovlja i nauka od 10. kolovoza 1853.* (Cuvaj, 1910D: 44), kojom se izdaje “*Osnova za uređenje obrazovališta za učitelje (preparandije) u Zagrebu*, koja je u cijelosti objavljena u “*Građi*” (Cuvaj, 1910: 187-191). Slijedi i *Osnova podučavanja na c. kr. preparandiji za školsku godinu 1854/5.* (Cuvaj, 1910D: 192-198). To su prvi ustrojni statut i plan i program rada učiteljske škole. Prenosi i sve slijedeće naredbe kojima se uređuje rad zagrebačke preparandije.⁵⁵

Piše o osnutku dvogodišnje učiteljske škole u Đakovu, naredbom c. kr. ministarstva bogoštovlja i nastave od 1. rujna 1857. (Cuvaj, 1910D: 219).

⁵² *Sustav početnih učionica u Ugarskoj (Systhema scholarum elementarium) (1845.)*.

⁵³ Glava X. *O naučnoj metodi potrebitoj kateheti i ostalim učiteljima i podučiteljima dječaćkim i djevojačkim, te privatnim uzgajateljima* (Cuvaj, 1910C: 146).

⁵⁴ “*Osnova*” saborskog odbora objavljena 1. rujna 1849. (nastala dvije godine ranije) prethodi otvaranju učiteljne učione zagrebačke, odobrene odlukom od 27. listopada 1849. (prema Cuvaj, 1910C: 436). Ženska učiteljska škola otvorena je 1848.

⁵⁵ Primjerice, *Naredba c. k. namjesništva od 4. veljače 1855. br. 1.190*, koja propisuje primanje pripravnika, držanje učiteljskih ispita i zapošljavanje učitelja (Cuvaj, 1910D: 201-202).

Donosi prijedlog zagrebačkih učitelja – *Ustav pučke škole u trojednoj kraljevini* (1865.) – koji veliku pozornost posvećuje učiteljištima: traži trogodišnju izobrazbu kroz “dva teoretična i jedan praktični tečaj” (Cuvaj, 1910E: 78) i nabraja nužne nastavne predmete (posebno *pedagogiju, psihologiju, didaktiku i metodiku*).

Dajući *Osnovu obučavanja na kr. preparandiji zagrebačkoj godine 1865/6.* pokazuje što se učilo u pedagoškim predmetima⁵⁶, te da je propisana praksa za učenike 2. razreda.⁵⁷ Iz statističkih podataka koji slijede vidljivo je kako je tijekom devet školskih godina (1860.-1868.) izobrazbu završilo 436 učitelja: 227 na zagrebačkoj muškoj učiteljskoj školi, 80 u đakovačkoj i 129 u ženskoj učiteljskoj školi ss. milosrdnica u Zagrebu.

U popisu novinskih članaka o hrvatskom školstvu navodi i one o izobrazbi učitelja.⁵⁸

Prati otvaranje i rad novih ženskih učiteljskih škola: u Đakovu, kod ss. Sv. Križa (1865.-1875.) i zemaljske ženske učiteljske škole u Zagrebu (1875.-1884.) – sve u Cuvaj, 1911A: 50 i 57-58.

Piše o otvaranju prve samostalne dvogodišnje učiteljske škole u Vojničkoj Krajini: škola u Petrinji potvrđena je reskriptom ratnog ministarstva 7. listopada 1868. (Cuvaj, 1910E: 438-439).

Donosi i *Propis o obrazovanju učitelja i učiteljica za pučke učionice u vojnoj Krajini od 8. lipnja 1871.*, kojim se učiteljske škole uređuju kao trogodišnje: od pedagoških se predmeta navode “*nauk ob uzgoju i obuci, te povijest i pomoćne znanosti istoga*”; ističe se kako se učenici moraju upoznati s načinom obrazovanja slijepih i gluhonijemih, te s ustrojem dobro uređenog pjestovališta (Cuvaj, 1911A: 188).

* * *

Slijedi niz članaka o pripremama i prijedlozima⁵⁹ vezanim uz preustroj pučkih škola 1874., koji obuhvaćaju i izobrazbu učitelja.

Prenosi cijeli *Zakon ob ustroju pučkih škola i preparandija za pučko učiteljstvo u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji*, od 14. listopada 1874. (Cuvaj, 1911A: 435-454), kojim su po prvi put zakonski regulirani izobrazba i “*produžno obrazovanje*”/

⁵⁶ *Nauk ob odgojivanju uz dušoslovje za učenike I. tečaja u kojem se uče “opća načela i pravila gojitbe uz tjeloslovje i dušoslovje”, “dužnost učitelja glede gojitbe”, posebna pravila i njihova upotreba, te “Kratka poviest pedagogije”.*

Nauk podučavanju u obće u II. tečaju, koji obuhvaća “zvanje, tjelesnu i duševnu vrlinu učitelja i kakvoću učevnih zavoda; načela i pravila obuke u obće; o načinu obučavanja ili uči njezine različite vrsti; o školskom poredku, kaznah i nagradah” (Cuvaj, 1910E: 195).

⁵⁷ Pripravnici u grupama prisustvuju predavanjima u pojedinim razredima glavne škole, a svaki tjedan najmanje jedan sat sami predaju.

⁵⁸ “*Izobraženje učitelja*” i “*Naše preparandije*” - u *Narodnim Novinama* (1864.); “*Suviše učiteljka*” u *Vi-jencu* (1869.).

⁵⁹ *Osnova zakona za pučke škole* kanonika Stjepana Vukovića, 1869. (Cuvaj, 1911A: 315-330) traži trogodišnju učiteljsku školu. *Zakonska osnova o ustrojstvu narodnih škola* (1870.), prijedlog zemaljske vlade koji se zalaže za četverogodišnje preparandije (Cuvaj, 1911A: 333-349).

usavršavanje učitelja. Prvi hrvatski školski zakon propisuje polaganje prijamnog ispita za buduće učenike trogodišnjih preparandija i strogi ispit na završetku školovanja (Cuvaj, 1911A: 442-443).

Od dvadesetak priloga koji obuhvaćaju razdoblje do donošenja 2. školskog zakona (1888.) zanimljiv je onaj o *Ustrojnom statutu za preparandije* (1875.), koji sadrži i Nastavne osnove za kr. mušku i za kr. žensku preparandiju. U uvodu statuta se ističe kako od nastavnih predmeta ima “*glavno i reć bi centralno mjesto pedagogika, imajuća se obradljivati na dvie strane: i kano znanost i kano umjetnost*” (Cuvaj, 1911B: 167). U nastavnoj se osnovi navodi zadaća⁶⁰ Pedagogike (sastoji se od uzgojoslovja i obukoslovja) i po razredima razrađuje sadržaj⁶¹, udžbenici⁶², satnica⁶³ i praktične vježbe⁶⁴ (Cuvaj, 1911B: 169).

Slijedi prilog koji donosi tekst 2. školskog zakona (Cuvaj, 1911B: 695-719). *Zakon ob uređenju pučke nastave i obrazovanja pučkih učitelja u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji* od 31. listopada 1888. unosi promjene u izobrazbi učitelja: traje četiri godine i završava ispitom zrelosti, a dobivena svjedodžba zrelosti omogućuje samo dvogodišnji posao privremenog učitelja.⁶⁵

Još četrdesetak priloga odnosi se na razdoblje do 1913. godine: donose saborske rasprave (Cuvaj, 1913A); navode različite provedbene propise i prate rad ispitnih komisija na učiteljskim školama (Cuvaj, 1913B); pišu o novim učiteljskim školama (u Osijeku, 1892.), donose statističke podatke, novinske članke, izdavaju tiskana godišnja izvješća i programe učiteljskih škola (Cuvaj, 1913C).

3.3.1.4. Stručno usavršavanje učitelja

Prvi prilog nalazimo u drugoj knjizi “*Građe*”, a odnosi se na prostor Vojne krajine. Pod naslovom *Izrađivanje pedagoških temata* piše kako je 1808. godine određeno “*da učitelji moraju izrađivati pedagoških temata, što su im zadavale pretpostavljene oblasti*”, a svrha im je “*daljnja strukovna naobrazba učiteljstva*” (Cuvaj, 1910B: 517).

Slijede propisi kojima se uređuju i uvode mjesečne sjednice (1856.) i učiteljski sastanci (1857.) u područje Hrvatske i Slavonije (Cuvaj, 1910D: 150-154). Od njih je najvažnija *Naredba c. k. ministarstva za bogoštovlje i javnu nastavu od 14. siječnja 1857. br. 97./9.*, kojom se uvode učiteljski sastanci.

⁶⁰ “Poznavanje djetinjih tjelesnih i duševnih sposobnosti te sredstva za razvoj i naobrazbu njihovu. Načela obćega obukoslovja i pojedinih učevnih predmeta pučke škole. Školsko zakonarstvo.” (Cuvaj, 1911B: 169).

⁶¹ U 3. razredu izdvaja se i “*Poviest pedagogike. Rad najodličnijih pedagoga i najznamenitijih doba. Pregledno ponavljanje uzgojoslovja i obukoslovja*”. (Cuvaj, 1911B: 169).

⁶² Basaričekova Pedagogija, sve četiri knjige (*Uzgojoslovje, Obće obukoslovje, Posebno obukoslovje i Poviest pedagogije*), u 3. razredu i *Rukovodnik za početnicu i bukvar*, koji je napisao Ljudevit Modec.

⁶³ Od tri sata u prvom, do osam sati u trećem razredu.

⁶⁴ Učenici hospitiraju u 2. i 3. razredu: u početku po jedan sat tjedno, u 3. razredu čak pet sati (uključujući predavanja pripravnika).

⁶⁵ Stalni posao omogućuje tek učiteljska svjedodžba osposobnica, koja se stječe novim ispitom (Cuvaj, 1911B: 705). Prema 1. školskom zakonu, bio je dovoljan samo završni strogi ispit iz svih predmeta. Učiteljski se ispit ponavlja ako u razdoblju od tri godine prije definitivnog zapošljavanja nije radio kao učitelj (Cuvaj, 1911A: 444).

Kraći prilog donosi program *prvog sazvanog učiteljskog sastanka*, koji je održan u *Bišupcu* 1. srpnja 1857. (Cuvaj, 1910D: 154-155)⁶⁶. Slijede *Zapisnik učiteljske skupštine kotara požeškoga* iz 1858. i *Zapisnik trećega učiteljskog posavjetovanja*, 1859. (Cuvaj, 1910D: 155-163).

Pored *kotarskih učiteljskih skupština* – kao što su zagrebačka, 1861. (Cuvaj, 1910E: 156-160) i karlovačka, 1870. (Cuvaj, 1911A: 37) – “*Građa*” navodi i pitanja koja učiteljima zadaju nadbiskupski duhovni stol i kr. namjesničko vijeće. Tako doznajemo kako su učitelji raspravljali: 1862. o individualizaciji i učiteljskim pitanjima; 1864. o korištenju čitanke u zemljopisu; 1865. o upotrebi slika u nastavi, 1869. o pravoj metodi u nastavi materinjeg jezika (Cuvaj, 1910D: 161-163).

Opisan je rad *učiteljskih društava* koja brinu o usavršavanju svojih članova: *Zajednice učiteljske* (osnovana 1869.; promijenila naziv u *Narodnu školu*, 1873.) i *Hrvatskog pedagogijsko-književnog zbora* (1871.). U pravilima prvog se naglašava kako je “*Svrha društva, da se uzajamno promiče duševno naobražanje članova*” (Cuvaj, 1911A: 278). Pravila HPKZ-a preciziraju kako će u tu svrhu “*izdavati pedagogijske i obće obrazovne spise za pučke učitelje i školsku mladež, osnivat će si za svoj rad potrebnu knjižnicu i nabavit si potrebne sbirke, uredit će pedagogijsku čitaonicu za članove... nagrađivat će i podupirati izdavanje pedagogijskih spisa*⁶⁷, *davat će putne i naukovne potpore, priredjivat će pedagogijska i ina popularna naučna predavanja...*” (Cuvaj, 1911A: 287).

O usavršavanju predavanjima i učiteljskim raspravama održanim u posebnim “strukovnim odsječnim sjednicama” pišu prilozi o *općim* (zemaljskim) *učiteljskim skupštinama*. Teme su različite: 1871. godine zabavišta i “slovnička obuka” u pučkim školama, 1874. godine tjelovježba i (ponovo) zabavišta (oboje Cuvaj, 1911A: 38-43); 1878. godine risanje u pučkoj školi (Cuvaj, 1911B: 72-74).

Niz manjih priloga opisuje *stručne tečajeve* za pučke učitelje: gospodarski na kr. gospodarskom učilištu križevačkom, 1873. i višednevne tečajeve o metričkom sustavu u desetak gradova, 1874. godine (Cuvaj, 1911A: 35); gimnastički u Zagrebu, 1877. i voćarski u Križevcima, 1884. godine (Cuvaj, 1911B: 76-78). Slijede: risarski tečaj u Zagrebu, 1889. i 1903., tečajevi za dječjački ručni rad (slöjd) u Zagrebu i drugim gradovima, 1894. i *učiteljski obrazovni tečajevi* (za različita područja) uz učiteljsku skupštinu u Zagrebu od 24. do 29. rujna 1906. (Cuvaj, 1913B: 431-439).

Pregled zaokružuju prilozi o zakonskoj regulativi stručnog usavršavanja. U oba školska zakona (1874. i 1888.) nalazi se dio (glava peta) *O produžnom obrazovanju učitelja*, koji određuje: daljnje znanstveno i pedagogijsko obrazovanje učitelja putem knjižnica, školskih časopisa, učiteljskih sastanaka i izvanrednih strukovnih tečajeva (Cuvaj, 1911A: 444; Cuvaj, 1911B: 705-706).

⁶⁶ Raspravlja se o šest pitanja: učiteljskim sjednicama, uzajamnom djelovanju odgoja i izobrazbe, pospješenju nedjeljne obuke – posebno vjeronauka, voćarstvu, praktičnom pokazivanju učenja različitih predmeta, o zadaći i zvanju pučkog učitelja.

⁶⁷ Prva dužnost svakog pravog člana HPKZ-a (čl. 9) je nakon dvije godine “*bezplatno napisati jedno pedagogijsko ili obće obrazovno djelo*” (Cuvaj, 1911A: 289).

3.3.1.5. Stručna putovanja učitelja

Malobrojni su prilozi posvećeni putovanjima učitelja, koja su, zbog niza nepovoljnih okolnosti o kojima je u radu već elaborirano, bila rijetka⁶⁸. U većini su vezana uz razdoblje od sredine 19. stoljeća i odnose se na putovanja različitog trajanja i sadržaja: od kraćih sudjelovanja na nekim skupštinama, višemjesečnih boravaka na tečajevima, do jednogodišnjih (rjeđe višegodišnjih) usavršavanja/izobrazbe.

Izuzmu li se odlasci krajiških učitelja na izobrazbu u Beč, prvi prilog se odnosi na 1864. godinu i trodnevno sudjelovanje dvojice krajiških učitelja na trinaestoj njemačkoj pčelarskoj skupštini. U nastavku piše i o usavršavanju šestorice učitelja na novoustrojenom bečkom pedagogiju, 1868. i 1869. godine (Cuvaj, 1910E: 432-433).

Zanimljiv je podatak kako je u predloženoj *Zakonskoj osnovi o ustrojstvu narodnih škola* (1879.), zemaljska vlada kao "*Produžna obrazivala učiteljah*" predviđala i putovanja – cit. čl. 97: "*Zemaljska vlada daje novčanu podporu dvojici učiteljah narodnih školah, da podju na obćeniti učiteljski sastanak istih školah budi u Ugarskoj, budi u austrijskoj državi*" (Cuvaj, 1911A: 432). Na žalost, 1. i 2. školski zakon (1874. i 1888.) ne sadrže takvu odredbu (usp. Cuvaj, 1911A: 444 i Cuvaj, 1911B: 705-706).

Ipak, u prilogu o Hrvatskom pedagojsko-književnom zboru nalazimo sličan podatak koji je i oživotvoren. Uz ostala sredstva stručnog usavršavanja, njegova pravila (1871.) predviđaju davanje "*putnih i naukovnih potpora*" članovima (Cuvaj, 1911A: 287); na poticaj Zbora kr. zemaljskih vlada 1871. financira odlazak I. Filipovića, S. Basaričeka i učiteljice Ide Prešern na XX. njemačku učiteljsku skupštinu u Hamburg (usp. i Cuvaj, 1911A: 34); slijedeće (1872.) godine više učitelja putuje na skupštinu slovenskih učitelja u Ljubljani (Cuvaj, 1911A: 287-294).

Putovanju hrvatskih učitelja na opću skupštinu njemačkih učitelja u Hamburgu (20.-23. svibnja 1871.) posvećeno je nekoliko priloga iz kojih je vidljivo kako putuju zahvaljujući putnim stipendijama: krajiške vlade (Cuvaj, 1911A: 183), kr. zemaljske vlade ili biskupa J. J. Strossmayera⁶⁹ (Cuvaj, 1911A: 34 i 80). Isti prilog odnosi se i na odlazak hrvatskih učitelja u Beč, u kolovozu 1873. – na Svjetsku izložbu, a nakon toga i na prvu skupštinu slavenskih pedagoga.

Nalazimo i prilog o odlasku učitelja na košarški tečaj u moravski Wsetin (1884.) i u bečki tehnološki muzej 1885. godine (Cuvaj, 1911B: 77).

Kronološki, slijedi više različitih putovanja zahvaljujući putnim stipendijama vlade: na bečki c. kr. zavod za gluhojeme (1889.), na trgovačku akademiju u Beč (1891.), na gospodarski zavod u Klosterneuburgu (1893.) i drugdje (Cuvaj, 1913B: 439-441).

O potpori kr. zemaljske vlade studijskim putovanjima učitelja, završno za razdoblje do 1912. godine, pišu: prilog o putovanjima županijskog školskog nadzornika M. Fabijanovića (Cuvaj, 1913B: 50) i o djelovanju bana Slavka pl. Cuvaja, koji tijekom 1912. i 1913. godine u inozemstvo šalje nekoliko učitelja (Cuvaj, 1913A: 100).

⁶⁸ Izuzetak su podaci o putovanjima učitelja (uglavnom iz područja Vojne krajine) na izobrazbu u bečku normalnu školu, od 1771. dalje (usp. Cuvaj, 1910A: 408).

⁶⁹ Šalje Mariju Jambrišak koja se u to vrijeme, njegovom potporom, školuje u Beču.

3.3.1.6. Časopisi, knjige i priručnici za izobrazbu i stručno usavršavanje učitelja

Slično iznimno velikom broju bibliografskih jedinica koje koristi, značajan je i broj časopisa i knjiga o kojima piše. Zbog toga bi za analizu osamdesetak priloga vezanih uz djela namijenjena izobrazbi i usavršavanju učitelja bila potrebna posebna studija.

Ovdje tek nekoliko podataka. Prvi se prilozi odnose na knjige objavljene u doba carice Marije Terezije, točnije od 1772. dalje (Cuvaj, 1910A: 431-443). Obuhvaćena su sva djela hrvatskih autora – od *Arithmetike Horvatszke* M. Šiloboda-Bolšića (Cuvaj, 1910A: 387-392), do cjelokupne periodike od *Napretka* dalje (Cuvaj, 1910D: 164-165). Kronološki, prilozi završavaju navođenjem knjiga tiskanih 1912. godine, s popisa čak 774 naslova objavljena u razdoblju od 1888. do 1912. (Cuvaj, 1913C: 596-660).

* * *

Svojevrzne priloge o izobrazbi učitelja daju i *Životopisi* velikog broja pedagoga – takva su u “*Građi*” čak 323 priloga od ukupno 759 životopisa osoba koje su na različite načine povezane sa školstvom (usp. Posavec, 2001: 101). Kao ilustracija, tek nekoliko podataka iz priloga o Mijatu Stojanoviću – učitelju, piscu i predsjedniku Hrvatskog pedagojsko-književnog zbora. Završivši krajišku školu po njemačkom sustavu, odlučio je postati učiteljem: budući da se nije “*u ono vrijeme mnogo tražilo, on je brzo postao besplatnim učiteljskim pomoćnikom u svom rodnom mjestu. Nakon tri i po mjeseca prakse postade... 1832. učiteljem kod brodske pukovnije*”; u listopadu 1834. je “*poslan u Vinkovce na “Kurs”, koji je bio ono što danas učiteljska škola. Predavanje se obavilo u par mjeseci i Stojanović je položio pred povjerenstvom ispit i došao u Šamac za učitelja*” (Cuvaj, 1911A: 136).

Zaključak

Prije Cuvajeve “*Građe*”, svojevrzne priloge o hrvatskim učiteljima nalazimo u većini dotad objavljenih radova – samo u *Napretku* ih je do 1909. godine objavljeno više od 600. Međutim, prilozi u “*Građi*” neprijeporno ih nadmašuju: samo analizirani sadržaji vezani uz izobrazbu i usavršavanje učitelja, što je tek dio ukupne učiteljske problematike, opsegom su i pokazanom obuhvatnošću višestruko veći. Ni najopsežnije kasnije djelo (koje se dosta često koristi u povijesno-pedagoškim radovima, a samo se u velikoj mjeri koristi “*Građom*” i uz nju vezuje čak 38% bilježaka) – *Povijest pedagogije i školstva u Hrvatskoj* (Franković, 1958.) – ne prelazi opseg jednog njezinog sveska.

Utvrđeno je kako se o izobrazbi učitelja, izravno ili posredno, govori u prilogima koji zauzimaju čak četvrtinu sadržaja “*Građe*”. Odnose se na različite etape i segmente učiteljske izobrazbe što je prikazano analizom kroz šest kategorija. Potvrđeno je kako se za svaku analiziranu kategoriju pritom daje povijesni pregled cjelokupnog razvoja – od najstarijih vremena i/ili najstarijeg dostupnog podatka. Koristeći velik broj vrlo

različitih izvora (upozoravajući i na nepreciznost i razlike koje u njima postoje), prikazuje različite aspekte iste pojave, donosi sve raspoložive podatke. Ukratko, pokazujući razlike između crkvenih i svjetovnih učitelja u upravno-pravno razjedinjenoj zemlji, daje cjeloviti povijesni pregled razvoja svih aspekata izobrazbe i usavršavanja učitelja, od najstarijih vremena (9. stoljeća) do 1913. godine. Sve prezentirano u analizi potvrđuje ocjene kako “*O osposobljavanju učitelja u Hrvatskoj najviše podataka nalazimo u Cuvajevoj “Građi za povijest školstva”*” (Dumbović, 1992: 219) kao i da “*Svakako je velika šteta, što se rad na “Građi” nije nastavio*” (Franković, 1958: 265).

Samo taj dio, koji izobrazbu i usavršavanje učitelja cjelovito prikazuje – kroz djelovanje pojedinih osoba, propisima i zakonskom regulativom, institucijama i drugim oblicima, sadržajima izobrazbe, svim dostupnim i tada korištenim tiskovinama – pokazuje kako se u “*Građi*” mogu naći prilozi za najrazličitija povijesnopedagoška istraživanja, od duhovnoznanstvenih (usmjerenih na značajne osobe i njihove ideje), povijesno-institucionalnih, problematskih i dalje. Komparirajući “*Građu*” s najreprezentativnijim prilogom te vrste u njemačkoj povijesti pedagogije i školstva – Paulsen, 1885. – (a analiza potvrđuje prevagu u korist “*Građe*”), pokazuje se kako, usprkos nepovoljnim okolnostima razvoja, hrvatska povijest pedagogije i školstva ima vrlo respektabilan prilog. “*Građa*” potvrđuje – već i izborom sadržaja vezanim uz izobrazbu učitelja – kako hrvatska povijest pedagogije nije “klonula”: uspješno je pratila njemačku povijest pedagogije i školstva pod čijim se utjecajem razvijala, a upravo zahvaljujući Cuvajevu djelu danas ima izvor koji je moguće polazište različitih budućih povijesnopedagoških istraživanja i studija.

LITERATURA

1. Antoljak, Stjepan: *Hrvatska historiografija do 1918. 1 i 2*. Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1992.
2. Basariček, Stjepan: Što je bio Pedagog? *Napredak*, 10, 1869. 12: 177-180.
3. * * * : *Pedagogija. IV. knjiga: povijest pedagogije*. Hrvatski pedagoškijsko-književni sbor, Zagreb, 1916.
4. Batinić, Štefka: Pregled hrvatske pedagoške periodike od početka do danas. *Napredak*, 140, 1999, 3: 286-299.
5. Bazala, Albert: *Povjest filozofije. Svezak I.*, Matica hrvatska, Zagreb, 1906.
6. Blankertz, Herwig: *Die Geschichte der Pädagogik von der Aufklärung bis zur Gegenwart*. Büchse der Pandora, Wetzlar, 1982.
7. Böhm, Winfried: *Wörterbuch der Pädagogik*. Alfred Kröner, Stuttgart, 2000.
8. Centralni odbor obćih hrv. učit. skupština: *II. obća hrvatska učiteljska skupština u Petrinji*, 25., 26. i 27. kolovoza 1874, Tiskom D. Albrechta, Zagreb, 1874.
9. Cuvaj, Antun: *Građa za povijest školstva kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*. Drugo ispravljeno i popunjeno izdanje. Svezak I. Naklada kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade, odjel za bogoštovlje i nastavu, Zagreb, 1910A
10. * * * : Isto. Svezak II. Zagreb, 1910B
11. * * * : Isto. Svezak III. Zagreb, 1910C
12. * * * : Isto. Svezak IV. Zagreb, 1910D

13. * * * : Isto. Svezak V. Zagreb, 1910E
14. * * * : Isto. Svezak VI. Zagreb, 1911A
15. * * * : Isto. Svezak VII. Zagreb, 1911B
16. * * * : Isto. Svezak VIII. Zagreb, 1913A
17. * * * : Isto. Svezak IX. Zagreb, 1913B
18. * * * : Isto. Svezak X. Zagreb, 1913C
19. * * * : Isto. Svezak XI. Zagreb, 1913D
20. Dumbović, Ivan: *Stjepan Basariček – utemeljitelj teorijske pedagogije u Hrvatskoj*. Doktorska disertacija, Zagreb, 1984.
21. * * * : Osposobljavanje učitelja u Hrvatskoj. u: B. Ličina, V. Previšić, S. Vučak (ur.): *Prema slobodnoj školi*. Institut za pedagogijska istraživanja Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1992., 217-226.
22. * * * : Glavne zapreke razvoju hrvatske pedagogije (s povijesnim osvrtom). u: *Pedagogija i hrvatsko školstvo*. Hrvatski pedagoško-književni zbor, Zagreb, 1997., 3-38.
23. * * * : Razvoj pedagoške misli u Hrvatskoj. u: *Osnove suvremene pedagogije*. Hrvatski pedagoško-književni zbor, Zagreb, 1999., 79-100.
24. Franković, Dragutin: *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*. Hrvatski pedagoško-književni zbor, Zagreb, 1958.
25. D. Franković, M. Ogrizović, D. Pazman (ur.): *Sto godina rada Hrvatskoga pedagoško-književnog zbora i učiteljstva u Hrvatskoj 1871.-1971*. Pedagoško-književni zbor, Zagreb, 1971.
26. Göttler, Joseph: *Geschichte der Pädagogik. In Leitsätzen für Vorlesungen*. Albert Sighart, München, 1921.
27. Gross, Mirjana: *Suvremena historiografija. Korijeni, postignuća, traganja*. Novi Liber i Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1996.
28. Kirin, Josip: *Razvitak hrvatskoga pučkoga školstva*. Knjigotiskara i litografija C. Albrechta, Zagreb, 1886.
29. Klobučar, Josip: *Napredak. Povijest i sadržaj prvih pedeset njegovih godina*. Hrvatski pedagogijsko-književni zbor, Zagreb, 1909.
30. Kvintilijan, Marko Fabije: *Obrazovanje govornika*. Veselin Masleša, Sarajevo, 1963.
31. Locke, John: *Nekoje misli ob uzgoju*. Tiskom H. Lusteru, Senj, 1890.
32. Novotny, Stjepan: *Gojitba i obća učba*: učečna knjiga za kralj. učiteljišta u našoj domovini. C. kr. naklada školskih knjigah, Beč, 1867.
33. Ogrizović, Mihajlo: Trideset godina razvitka povijesti pedagogije u nas. u: *Trideset godina naše pedagogije i školstva*. Pedagoško-književni zbor, Zagreb, 1976., 46-51.
34. Paulsen, Friedrich: *Geschichte des gelehrten Unterrichts auf den deutschen Schulen und Universitäten vom Ausgang des Mittelalters bis zur Gegenwart. Mit besonderer Rücksicht auf den klassischen Unterricht*. Veit & Comp, Leipzig, 1885.
35. Plevnjak, Fran.: *Prilozi za kulturnu povijest hrvatskog svećenstva*. Tisak kr. zemaljske tiskare, Naklada pišćeva, Zagreb, 1910.
36. Platon: *Zakoni*. Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd, 1990.
37. Posavec, Koraljka: Utemeljenje pedagogije kao sveučilišnog predmeta i studija (1876.-1928.) Sveučilišta u Zagrebu. *Napredak*, 139, 1998., 2: 205-212.
38. * * * : Prinosi Antuna Cuvaja razvoju hrvatske pedagogije i školstva. Magistarski rad. Zagreb, 2001.
39. Rabelais, Francois: *Gargantua*. Matica hrvatska, Zagreb, 1996.
40. Röhrs, Hermann: *Allgemeine Erziehungswissenschaft*, Beltz, Weinheim i Basel, 1973.

41. Rousseau, Jean Jacques: *Emil ili ob uzgoju*. Prvi dio. Hrvatski pedagoško-književni sbor, Zagreb, 1887.
42. Tićak, Franjo: *Kratka poviest o razvitku pučkoga školstva u hrvatsko-slavonskoj vojnoj Krajini od najstarije dobe do danas*. Tiskara "Narodnih Novinah", Zagreb, 1880.
43. Tkalčić, Marijan: Humanizam. u: *Pedagogijski leksikon*. Minerva, Zagreb, 1939., 131-132
44. Tuchman, George: Historical Social Science, u: Denzin & Lincoln (ur.): *Handbook of Qualitative Research*. Sage Publications, Thousand Oaks. 1994., 306-323.
45. Turić, Jure: *Povjest uzgoja i nauke o uzgoju*. Tiskara C. Albrechta (Jos. Wittasek), Zagreb, 1904.
46. Vukotinović, Ljudevit: Nešto o školah pučkih. Reč u svoje vreme. Tiskom i troškom Franje Supana, Zagreb, 1844.

ARHIVSKA GRAĐA

Iz ostavštine Antuna Cuvaja u arhivu Hrvatskog školskog muzeja: Glasovi štampe o "Gradi" 14/2

Koraljka Posavec
Faculty of Philosophy, Zagreb

(Summary)

CONTRIBUTION OF ANTUN CUVAJ TO THE HISTORICAL OVERVIEW OF THE DEVELOPMENT OF THE PEDAGOGICAL EDUCATION, TRAINING AND PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF CROATIAN TEACHERS

One of the key factors in evaluating education system is a teacher – his or her education, status... There are a lot of sources about this topic, which are not sorted or used. The first, very meager information on (un) educated or (non) existing forms of education of Croatian teachers give the works of pedagogical authors of the 19th century (Vukotinović, 1844; Novotny, 1867; Tićak, 1880; Basariček, 1881; Modec, 1885; Kirin, 1886; Štiglić, 1893). In the first 50 years of Napredak out of almost 600 articles on teachers, a small part is about their education and training.

The greatest contribution to this topic, due to a large scale of valuable information, is 'Documents for the history of education system in the Kingdom of Croatia and Slavonia from the earliest times until today' – especially second edition (1910 – 1913), in 11 volumes and 7186 pages. Among many different today partially unavailable resources which he used he mostly gives the list of printed works with (in) complete bibliographic information; the analysis found more than 2300 bibliographic units.

Almost one forth of the content of the 'Materials' is related to the education of teachers. Content analysis included six different categories (stages and development segments):

- teachers before initiating pre-institutionalized teachers' education
- pre-institutionalized education of teachers

- institutionalized education of teachers
- professional training of teachers
- professional trips
- magazines, books and handbooks for education and professional training of teachers

The results confirm the contribution of 'Materials' to the complete historical overview of the development (in all categories) of the teachers' education (from the earliest times until 1913) as well as its contribution to the development of Croatian history of pedagogy and school system.

Key words: Cuvaj, Antun, history of pedagogy, education of teachers, history of education, Croatia, from 19th century till 1918